

Dr. sc. Merisa KAROVIĆ-BABIĆ

Institut za istraživanje zločina protiv

čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

E-mail: merisa.karovic@gmail.com

1.01 Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94:341.31:341.322.5(497.6 Sarajevo)"1992" (093)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2023.6.10.260>

**SARAJEVO, 2. I 3. MAJ 1992. GODINE
ŽRTVE, INTERPRETACIJE, MANIPULACIJE¹**

Apstrakt: *Zanemarujući historijski kontekst opisa događaja u gradu koji je već gotovo mjesec dana bio pod opsadom, polemike oko 2. i 3. maja 1992. godine, koje se isključivo odnose na pogibiju pripadnika Jugoslavenske narodne armije (JNA) na različitim lokalitetima u gradu uključujući i Dobrovoljačku ulicu traju u kontinuitetu. Građani Sarajeva ubijeni tokom ta dva dana nigdje se ne spominju, a sjećanje na njih nije uvršteno u okvire zvanične memorijalizacije opsade grada.*

Također, u okviru interpretacije zbivanja u Dobrovoljačkoj ulici, uočljiva je kontinuirana strategija sa ciljem da se svi poginuli pripadnici JNA krajem aprila i početkom maja povežu sa događajima u Dobrovoljačkoj, odnosno da se potpuno zakamufiraju prethodni napadi na grad i učešće JNA u istim. Stoga nam je bilo važno da u prvom dijelu rada ukažemo na dokumente Komande 2. vojne oblasti koje se odnose na učešće JNA u ukopavanju artiljerijskih položaja oko grada, doprinosu u podjeli sarajevskih općina po nacionalnom ključu, predislukaciji naoružanja na „sigurnija područja“, gdje je srpsko stanovništvo činilo apsolutnu etničku većinu, početku napada na grad, prve žrtve tokom mjeseca aprila, kao i granatiranje, i paljevinu stambenih, kulturno-historijskih, vjerskih, privrednih i drugih objekata u gradu. Svi događaji koji su prethodili samoj opsadi Sarajeva, od jeseni 1991, uključujući i rat u Hrvatskoj, a poslije i okupaciju bosanskohercegovačkih gradova, doprinijeli su tome da se, od strane građana Sarajeva i svih probosanskih snaga, JNA percipira kao neprijateljska vojska. Granatiranje Sarajeva oruđima i oružjima prethodno ukopanim na brdima i planinama oko grada posebno je doprinijelo još većem animozitetu prema JNA od strane građana Sarajeva. U

¹ Zahvaljujem se Ministarstvu za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona na podršci za projekat *Sarajevo: Prvih 150 dana okupacije i opsade - Zločini bez kazne*. Projekat je realizovan u 2022. i 2023. godini. Posebnu zahvalnost iskazujem kolegici mr. Elviri Toković, operativnoj saradnici Instituta, za temeljit i predan rad na ovom projektu. Ovaj rad predstavlja jedan segment istraživanja navedene teme.

glavnom dijelu rada govorit će se o hronološkom slijedu zbivanja u gradu tokom 2. i 3. maja 1992. godine, uličnim borbama na više mjesta u gradu, uključujući lokacije kao što su Dom JNA, Marin Dvor i Skenderija, kod Narodnog pozorišta, UPI-jeve zgrade, Radničkog univerziteta Đuro Đaković (danas: Bosanski kulturni centar – BKC), kafića Estrada, ispred Komande Druge vojne oblasti, i u konačnici Dobrovoljačkoj ulici. Također, u ovom dijelu rada bit će govora i o svim drugim lokacijama na kojima su se vodile borbe, kao i granatiranju, pješađijskom i snajperskom djelovanju po civilnim objektima u gradu, što je za posljedicu imalo žrtve među civilnim stanovništvom.

Na brojnim internet stranicama kruže podaci o 42 pripadnika JNA koja su poginula u Dobrovoljačkoj ulici, te se na dan obilježavanja godišnjice uvijek govori o tom broju. No, komparacijom sa zvaničnim izvorima, analizirali smo koliko pripadnika JNA je uistinu poginulo u Dobrovoljačkoj ulici, koliko na drugim lokacijama gdje su se vodile ulične borbe, tokom napada na grad, kao i koliko imena sa pomenutog spiska je nepotpunog identiteta, sa nepoznatom lokacijom i vremenom pogibije.

U radu će također, na osnovu više različitih primarnih historijskih izvora, oslanjajući se na već interpretirani kontekst zbivanja u gradu, biti predstavljene lokacije i identitet poginulih pripadnika TO RBiH kao i ubijenih civila u gradu tokom drugog i trećeg maja 1992. godine. U pogledu navedenog, korišteno je više naučnih metoda, uz dominaciju analitičko-dokumentacione i komparativne obrade primarnih i sekundarnih izvora različite provenijencije, statističke obrade podataka, metode intervjua, sa posebnim osvrtom na nekoliko ciljnih grupa ispitanika ključnih za rekonstrukciju i kontekstualizaciju navednih događaja.

U završnom poglavlju ćemo se baviti (ne)procesuiranjem zločina, uključujući i one najteže počinjene nad civilnim stanovništvom i civilnim objektima počinjenim u Sarajevu u periodu od 5. aprila do početka maja 1992. godine.

Ključne riječi: Sarajevo, opsada, 2. i 3. maj 1992, zločini, civili, granata, snajper, Skenderija, TO RBiH, JNA, Dobrovoljačka ulica.

SARAJEVO, MAY 2ND AND 3RD, 1992. VICTIMS, INTERPRETATIONS, MANIPULATIONS

Abstract: Ignoring the historical context of the events in a city that had been under siege for nearly a month, the debates surrounding May 2nd and 3rd, 1992, which exclusively focus on the deaths of members of the Yugoslav People's Army (JNA) at various locations in the city, including Dobrovoljačka Street, continue without interruption. The citizens of Sarajevo killed during

those two days are nowhere mentioned, and their memory is not included in the official memorialization of the city's siege.

Furthermore, within the interpretation of the events on Dobrovoljacka Street, there is a noticeable continuous strategy aimed at connecting all the deceased JNA members at the end of April and the beginning of May with the events on Dobrovoljacka Street, effectively camouflaging the previous attacks on the city and the involvement of the JNA in them. Therefore, it was important for us in the first part of our work to point to documents from the Command of the 2nd Military District related to the participation of the JNA in digging artillery positions around the city, their role in the division of Sarajevo's districts along national lines, the relocation of weaponry to „safer areas“ where the Serbian population constituted an absolute ethnic majority, the initiation of the attack on the city, the first casualties in April, as well as the shelling and the burning of residential, cultural-historical, religious, economic, and other facilities in the city. All events that preceded the actual siege of Sarajevo, starting from the autumn of 1991, including the war in Croatia and the subsequent occupation of Bosnian cities, contributed to the perception of the JNA as an enemy force by the citizens of Sarajevo and all pro-Bosnian forces. The shelling of Sarajevo with weaponry and armaments previously positioned on the hills and mountains around the city, in particular, intensified the animosity towards the JNA from the citizens of Sarajevo.

The main part of the work will address the chronological sequence of events in the city during May 2nd and 3rd, 1992, street battles in multiple locations in the city, including sites such as the JNA House, Marin Dvor, Skenderija, in front of the National Theater, UPI building, Workers' University Djuro Đaković (now: Bosnian Cultural Center - BKC), Estrada café, in front of the Command of the 2nd Military District, and ultimately Dobrovoljacka Street. This section will also discuss all other locations where battles took place, as well as the shelling, infantry and sniper activities directed towards civilian objects in the city, which resulted in casualties among the civilian population.

Numerous internet sources contain information about 42 JNA members who perished on Dobrovoljacka Street, and this number is always mentioned on the anniversary of the event. However, through a comparison with official sources, we have analyzed how many JNA members genuinely died on Dobrovoljacka Street, how many died at other locations where street battles took place during the city's attack, and how many names on the mentioned list have incomplete identities with unknown locations and times of death.

Additionally, based on multiple primary historical sources and relying on the previously interpreted context of events in the city, the work will present the locations and identities of the killed members of the Territorial Defense of Bosnia and Herzegovina, as well as civilians who were killed in the city during May 2nd and 3rd, 1992. Various scientific methods were employed for this purpose, with an emphasis on analytical-documentary and comparative processing of primary and secondary sources of diverse origin, statistical data

analysis, interview methods, particularly focusing on several target groups of interviewees crucial for the reconstruction and contextualization of these events.

In the final chapter, we will address the (non-)prosecution of crimes, including the most serious crimes committed against the civilian population and civilian facilities in Sarajevo from April 5th to the beginning of May 1992.

Key words: *Sarajevo, siege, May 2nd and 3rd, 1992, crimes, civilians, shelling, snipers, Skenderija, Territorial Defense of Bosnia and Herzegovina (TO RBiH), Yugoslav People's Army (JNA), Dobrovoljacka Street.*

Uvod – metodologija istraživanja

U okviru kulture sjećanja na opsadu, pitanje ubijenih građana Sarajeva 2. i 3. maja 1992. godine nigdje nije inkorporirano kao sastavni dio nekog spomen-obilježja, niti žrtve koje su ubijene ili poginule tokom ta dva dana zauzimaju mjesto u medijskom prostoru ili obilježavanju. Ipak, posljednju deceniju, pripadnici organizacije *Zelene beretke*, više kao odgovor na obilježavanje sjećanja na Dobrovoljačku ulicu od strane predstavnika organizacija iz Republike srpske i Republike Srbije, organizuju neku vrstu okupljanja i sjećanja na presudne bitke za odbranu grada.² Međutim, nigdje se ne spominju podaci niti identitet branitelja grada, heroja u koji su dali svoje živote tokom ta dva dana vikenda, kao ni civila koji su ubijeni tokom granatiranja i snajperskog djelovanja po gradu.

Prva asocijacija na Dobrovoljačku, koja je u međuvremenu preimenovana u ulicu Hamdije Kreševljakovića, jeste pogibija osam pripadnika JNA. Masovni zločini nad civilima, počinjeni u kasnijim periodima opsade (12.9.1992; 10.6.1993; 28.11.1993; 1.7.1995), kada je ubijeno 17 građana Sarajeva,³ potpuno su u drugom planu u odnosu na kontekst memorijalizacije navedenog lokaliteta.

Premda u sveobuhvatnijim istraživanjima popisa svih žrtava u Bosni i Hercegovini, postoje objavljeni popisi žrtava Sarajeva u periodu 1992-1995,⁴ nigdje se hronološkim slijedom niti sa preciznom lokacijom ne navodi koliko je građana Sarajeva poginulo tokom ova dva dana. Kako bi smo sliku historijskih zbivanja rekonstruirali što tačnije, ovo istraživanje nastoji utvrditi što preciznije

² <https://www.klix.ba/vijesti/bih/zelene-beretke-u-bivsoj-dobrovoljackoj-necemo-dozvoliti-danas-izjednace-s-agresorom/230503056>

³ Merisa Karović-Babić, *Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2014, 308, 317, 320, 321, 326.

⁴ Mirsad Tokača, *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995 = The Bosnian book of the dead: human losses in Bosnia and Herzegovina 1991-1995*/Mirsad Tokača, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo 2012.

podatke o lokacijama i tačnom vremenu počinjenih zločina u gradu. Ukoliko govorimo u poimeničnom popisu žrtava, za period 2. i 3. maja, konsultovali smo veliki broj primarnih historijskih izvora koje smo potom komparirali kako bismo bili sigurni u valjanost i imali što egzaktnije informacije o svakoj žrtvi. Radi se o sljedećim historijskim izvorima: dokumentaciji matičnih ureda općina,⁵ pokopnih društava,⁶ bolničkih institucija,⁷ Instituta za sudsku medicinu,⁸ Evidenciji poginulih-umrlih pripadnika Armije RBiH,⁹ Popisu stanovništva iz 1991. godine,¹⁰ Federalnom zavodu za statistiku,¹¹ Dokumentaciji MKCK, o nestalim licima,¹² popisu porodičnih domaćinstava iz 1994. godine kojeg je provodio Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava,¹³ Iskazu o stradalom licu (MAG),¹⁴ Intervjuima koje smo obavljali sa članovima porodica, očevicima, na lokacijama mjesta zločina; Dnevnoj periodici (*Oslobođenje*),¹⁵ Monografijama žrtava, brigada, uz objavljene biografske podatke i nekrologiji žrtava.¹⁶

⁵ Zahvaljujemo se načelnicima i pomoćnicima načelnika općina Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža, Vogošća, Ilijaš, Trnovo, Hadžići i Pale-Prača koji su nam ustupili ili omogućili uvid u dokumentaciju koja se odnosi na *Izvide iz matične knjige umrlih* na području navedenih općina. (U nastavku rada: MKU). Zahvaljujem se kolegici mr. Elviri Toković na unosu navedenih historijskih izvora u elektronsku bazu podataka.

⁶ Pokopno društvo *Bakije i Pokop*. Zahvaljujemo se predstavnicima navedenih institucija koji su pozitivno dogovorili na zahtjeve i ustupili nam dokumentaciju u vezi evidentiranim umrlim i ubijenim građanima Sarajeva.

⁷ Zahvaljujem se kolegici mr. Ilvani Čengić na saradnji u prikupljanju bolničkih protokola Opće bolnice prim. dr. Abdulah Nakaš. (1992: Vojna bolnica).

⁸ Zahvaljujemo se kolegici mr. Ilvani Čengić i kolegama mr. Harisu Suljeviću i Edisu Ikanoviću na prikupljanju i unosu u elektronsku bazu podataka u vezi sa ovim izvorom. (U nastavku rada SM). Također, zahvaljujem se kolegici mr. Elviri Toković na komparaciji ovih podataka sa prethodno pomenutim historijskim izvorima za 1992. godinu.

⁹ Zahvaljujemo se kolegi dr. sc. Mesudu Šadinliji na ustupljenim podacima.

¹⁰ U nastavku rada Popis/91. Zahvaljujem se kolegici dr. sc. Meldijana Arnaut-Haseljić na obradi navedenih podataka; Također, zahvaljujem se kolegici mr. Elviri Toković na komparaciji ovih podataka sa prethodno pomenutim historijskim izvorima.

¹¹ Zahvaljujem se kolegici dr. sc. Meldijana Arnaut-Haseljić na obradi navedenih podataka. (U nastavku rada: FZS). Također, zahvaljujem se kolegici mr. Elviri Toković na komparaciji ovih podataka sa prethodno pomenutim historijskim izvorima.

¹² International Committee of Red Cross (ICRC Missing Persons on the Territory of Bosnia and Herzegovina, Fourth edition issued on 30.6.1998, 236-251.

¹³ U nastavku rada AIIZ-Popis 94; Voditelj projekta prof. dr. Smail Čekić, prof. dr. Muhamed Šestanović, dok su za unos u elektronsku bazu bili zaduženi pripravnici angažirani u Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

¹⁴ MAG, Iskazi o stradalom licu, Bosanska knjiga mrtvih, Sarajevo, decembar 1997. Zahvaljujem se kolegici mr. Elviri Toković na komparaciji ovih podataka sa prethodno pomenutim historijskim izvorima.

¹⁵ *Oslobođenja*, april-maj 1992.

¹⁶ Na primjer: Mesud Šadinlija, *Za Sarajevo, za Bosnu svoju: od 13. novosarajevske do 11. viteške brdske brigade*, Drugi dio; Drugo dopunjeno izdanje. 2. dopunjeno izd.- Udruženje 1. slavna – viteška brigada, Sarajevo 2020, Smail Čekić, Muhamed Šestanović, Merisa Karović, Zilha Mastalić-Košuta, *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2010; Hamdija Telegrafčić i dr, *Živi mrtvima*,

Informacije u navedenim izvorima ponekad su vrlo štire ili nepotpune iz razumljivih razloga okolnosti i masovnosti počinjenih zločina, što je posebno izraženo za vremenski period početka opsade Sarajeva.

Nekoliko pripadnika JNA se također nalazi u navedenim evidencijama, posebno u bolničkim protokolima Kliničkog centra ili Vojne bolnice. Ipak, budući da se većina ne nalazi u ovim zvaničnim evidencijama, ukoliko govorimo o spisku poginulih pripadnika JNA, uglavnom smo se oslanjali na dokumente dostupne u arhivskoj bazi podataka International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), a odnose se na poginule pripadnike JNA,¹⁷ kao i na memoarsku građu, uz kritički osvrt na istu.¹⁸

U nastavku rada, na osnovu navedenih historijskih izvora, analizirat ćemo sve dostupne spiskove žrtava i interpretirati historijski kontekst za period kojeg smo odredili kao vremensku odrednicu istraživanja (5. april – 3. maj 1992. godine), sa ciljem objektivizacije historijskih činjenica i reduciranju svepristnog manipuliranja zločinima i žrtvama.

Četvrti korpus JNA i početak opsade Sarajeva

Opsada Sarajeva započela je 5. aprila 1992. godine, i trajala sve do 29. februara 1996. godine, odnosno reintegracijom općine Ilijaš.¹⁹ Sarajevsko-romanijski korpus Vojske republike srpske (SRK VRS),²⁰ tokom navedenog perioda, provodio je koordiniranu, dugotrajnu, sistematsku kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja sa ciljem ubijanja, ranjavanja i terorisanja građana Sarajeva.²¹ No, budući da je ovaj korpus formiran neposredno nakon 12. maja 1992. godine, u periodu kojeg smo odredili kao vremensku odrednicu istraživanja, sa posebnim fokusom na suštinska pitanja 2. i 3. maja, JNA je prikrivenim i otvorenim postupcima bila glavni realizator okupacije dijelova sarajevskih općina i stavljanje urbanog dijela grada pod opsadu. U nastavku

Nulon marketing, Sarajevo 2001; Muhamed Smajić, *Naša 101. brigada*, Udruženje 101. brigada, Sarajevo 2014, 363-359; Zahvaljujem se kolegici mr. Elviri Toković na komparaciji podataka iz ovih monografija, sa prethodno pomenutim historijskim izvorima.

¹⁷ Na primjer: ICTY, IT-04-81, Perišić, Exhibit, D00401, Defence Counsel, Vojska Jugoslavije, „Spisak ubijenih pripadnika JNA 2. i 3. maja 1992. godine u napadu na kolonu 2. Vojne oblasti u Sarajevu“. (dalje: ICTY, Perišić, Vojska Jugoslavije, „Spisak ubijenih pripadnika JNA 2. i 3. maja 1992“).

¹⁸ Željko Pantelić, *Ničiji vojnici u sarajevskom paklu 1992. godine*, Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica, Banja Luka 2021.

¹⁹ Sa položaja VRS-a koji su i nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma bili oko Sarajeva, 9. januara 1996. godine grantiran je tramvaj, kada je ubijena jedna žena, a ranjeno 19. civila. Vidi: M. Karović-Babić, *Masovna ubistva civila u Sarajevu*, 234.

²⁰ U maju 1992. godine 4. korpus Jugoslavenske narodne armije (JNA) je transformiran odnosno preimenovan u SRK.

²¹ ICTY, IT-95-5/18-T, Radovan Karadžić; IT-09-92-T, Ratko Mladić, IT-98-29, Stanislav Galić; IT-98-29/I, Dragomir Milošević.

rada navesti ćemo samo neke od konkretnih primjera iznimno kompleksne uloge JNA u stavljanju grada pod opsadu o čemu postoje brojni materijalni dokazi, uključujući dokumente Komdande 2. vojne oblasti.

Prethodnom predislokacijom naoružanja iz kasarni u gradu na područja gdje je srpsko stanovništvo činilo apsolutnu etničku većinu,²² ukopavanjem na položajima oko Sarajeva, naoružavanjem isključivo srpskog stanovništva,²³ i brojnim drugim aktivnostima²⁴ JNA je otvoreno učestvovala u realizaciji velikosrpskih ciljeva.

Prvomartovske barikade postavljene na prilazima kao i na glavnim saobraćajnicama unutar grada bile su generalna proba za stavljanje Sarajeva pod opsadu.²⁵ Posredstvom zajedničkih patrola sastavljenih od pripadnika specijalnih jedinica MUP-a BiH i JNA, barikade su uklonjene.²⁶ Ovim činom Milutin Kukanjac je nastojao predstaviti JNA kao neutralnu vojnu silu u odnosu

²² U Zaključcima iz procjene stanja na prostoru BiH od 20. marta 1992. godine, komandant, general-pukovnik Milutin Kukanjac, za 4. Korpus čija zona odgovornosti je bilo sarajevsko područje, navodi pored ostalog sljedeće: "Komandant 4. Korpusa sa grupom starešina objedinjava sve sastave u garnizonu Sarajevo i bližoj okolini. Sa starešinama, od komandira odeljenja i višim izvršeno je detaljno izviđanje prostora mogućih pravaca i načina dejstva." U dokumentu se još navodi kako je na područje Sokoca izmješten 240. srpski pvo, te da je „prolazak kroz Sarajevo je delovao vrlo efektno, puk je izašao na novu lokaciju bez ikakvih problema, jer su pravovremeno preuzete sve mere." Planirano je da se predislokacijom svih vrsta naoružanja i municije kao i rezervi iz skladišta Butile i iz skladišta TO u Konjicu u područje Pala i Han Pijeska obezbijedi „sigurnost i njihova upotreba od strane JNA. Vidi više u: ICTY, IT-02-54-T, Tužitelj vs. Slobodan Milošević, exhibit, C2442; Vojna tajna, Str. pov. br. 2, Zaključci iz procene stanja na prostoru BiH u zoni odgovornosti 2. VO, mart, 1992, Komandant: General-punovnik Milutin Kukanjac, str. 7-11. (dalje: ICTY, Zaključci iz procene stanja u z/o 2. VO, mart, 1992, 7-11).

²³ JNA je naoružala i opremila 33.200 dobrovoljaca, uglavnom pristalice SDS-a u zoni sarajevskog 4. korpusa. Još 400 automatskih pušaka bilo je podijeljeno vojnim penzionerima u užem gradskom jezgri Sarajeva. "Mesud Šadinlija, Opsada Sarajeva. Vojno-politički ciljevi opsade Sarajeva, snage agresora i snage odbrane grada, u: *Nastavni materijali za izučavanje opsade Sarajeva i zločina genocida počinjenog u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine u osnovnim i srednjim školama u Kantonu Sarajevo*, Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Sarajevo 2018, 131.

²⁴ Aktivnost na predislokaciji naoružanja iz grada na "sigurnije prostore" trajala je čak do kraja aprila 1992. godine, perioda kada je granatiranje grada postajalo sve učestalije. O ovim aktivnostima vidi više: „Hronologija događaja“ u: Sonja Biserko (ur), *Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006*, 36-37. Vidi: Donia J. R, *Izvod iz govora u Skupštini Republike srpske, 1991-1996, 17. mart 2008, (Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića)*, par. 235; M. Karović-Babić, *Masovna ubistva civila u Sarajevu*, 255.

²⁵ O barikadama i žrtvama više u: Merisa Karović-Babić, Sarajevske barikade. Karakazan i mišolovka. Okruženje sa sve četiri strane sveta, u: *Između rata i mira. Sarajevu u prelomnim godinama 20. stoljeća: Zbornik radova*, (ur. Husnija Kamberović), Udruženje za modernu historiju, UMHS, Sarajevo 2020, 144-150; *Oslobođenje*, 2.3.1992, 1, Vanredno izdanje.

²⁶ Đuro Kozar, "MUP i JNA uklanjaju barikade u Sarajevu. Glasine opasnije od oružja", *Oslobođenje*, 5. mart 1992, 1.

na stanje u Republici Bosni i Hercegovini tokom mjeseca marta 1992. godine.²⁷ U Zaključcima o procjeni stanja u BiH u zoni odgovornosti Komande Druge vojne oblasti, Kukanjac navodi sljedeće: „Uloga JNA navedene noći je povratila poverenje Muslimanskog naroda prema JNA u znatnoj meri; Komanda oblasti je najviše telegrama, pisama i telefonskih poziva dobila od Muslimana u znak zahvalnosti, što smo sprečili krvoproliće. Imamo saznanja da rukovodstva SDA i još nekih stranaka razmatraju plan – kako bi se opet muslimanski narod usmerio protiv JNA; Za sada nemaju uspeha.“²⁸ No, da je navedeno Kukanjčevo djelovanje bilo samo puka predstava za javnost pokazuju konkretne akcije JNA tokom mjeseca marta 1992. godine, mjeseca koji je, kako se pokazalo, značio završne pripreme za predstojeće otvorene napade na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Na primjer, u drugoj polovini marta 1992. godine, na području općine Vogošća, JNA je postavila barikade oko važnih sarajevskih fabrika, uključujući i pogon za proizvodnju artiljerijske municije i raketa „Pretis“, čime su pružili otvorenu podršku SDS nastojanjima o podjeli ove opštine po nacionalnoj osnovi, što je podrazumijevalo da SDS dobiju centar općine, važne komunikacije i svu lokalnu industriju.²⁹ Tokom mjeseca marta 1992. godine, dio 364. lakog artiljerijskog puka izašao je na vojne položaje u rejonima aerodroma Butmir i Brusa,³⁰ a prvoaprilskim zaposjedanjem rezervoara vode na brdu Mojnilo sa šest transpotrera iz kasarne u Lukavici,³¹ izlaskom dijela komande 4. korpusa na Zlatište,³² JNA je dobrim dijelom zaposjela važne i strateške položaje oko grada Sarajeva, kao i pomogla SDS-u u podjeli pojedinih sarajevskih općina po nacionalnom ključu.

U noći 4/5. april grad je ponovno bio blokiran, a pucnji na okupljene građane vrlo brzo su pokazali kako su iluzorna i besmislena očekivanja da će „Narod odbraniti grad“.³³ Ipak, antiratne demonstracije su nastavljene i nakon pucnjeva, a demonstranti su proglasili *Vladu nacionalnog spasa*, koja je zahtijevala smjenu nacionalnih stranaka. Dokumenti komande Druge vojne oblasti pokazuju da je jedan od zaključaka Odbora koji je rukovodio ovom manifestacijom bio da se „JNA stavi u službu naroda i pristupi razoružavanju

²⁷ Đuro Kozar, „Mirovna misija generala Kukanjca. Riječju protiv blokade“, *Oslobođenje*, 4. mart 1992, 2.

²⁸ ICTY, Zaključci iz procene stanja u z/o 2. VO, mart, 1992, 3.

²⁹ ICTY, IT-00-39-T, Pred pretresnim vijećem I, 2006, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda, par. 595.

³⁰ ICTY, Zaključci iz procene stanja u z/o 2. VO, mart, 1992, 11.

³¹ Smail Čekić, Vahid Karavelić, Nedžad Ajnadžić, Selmo Cikotić, Šefko Hodžić, Muhamed Smajić, Mesud Šadinlija, *Prvi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2017, 65.

³² ICTY, SA03 4204, Komanda 2. Vojne oblasti, Operativni dežurni tim, Str. Pov. Br. 10/36-1957, 3.4.1992. Dostaviti: GO PS SFRJ – Operativni centar, Rukovodeći dežurnog tima: pukovnik Milenko Filipović.

³³ A. Šarac, „Svenarodni parlament u Skupštini BiH. Narod ponovo osvaja slobodu“, *Oslobođenje*, 7. april 1992, 2: Merisa Karović-Babić, *Sarajevske barikade. Karakazan i mišolovka*, 152.

svih paravojnih formacija.“³⁴ Istovremeno sa ovim zbivanjima granatiran je grad, posebno naseljena mjesta na području općine Stari Grad, a pukovnik JNA Branko Filipović izvještava Komandu 2. vojne oblasti kako je njegov tim „neprekidno“ ostvarivao „kontakt i koordinaciju sa Kriznim štabom Pale“, te da se njihova aktivnost odvijala na „praćenju situacije i toka borbenih dejstava u i oko Sarajeva“.³⁵

Artiljerijski i pješadijski napadi na Sarajevo, u odnosu na prethodna povremena „puškaranja“, poprimaju ozbiljne razmjere, i odnose sve više žrtava. Do prvih dana maja 1992. godine oruđem i oružjem JNA, u gradu je ubijeno 204 građana Sarajeva.³⁶ Prema izvještaju komandanta Vatrogasne brigade Sarajevo, tokom mjeseca aprila brigada je imala 11 vatrogasnih intervencija uslijed požara na objektima od „posebnog značaja“ prouzrokovanih zapaljivim granatama.³⁷ Krajem aprila 1992, teška artiljerija, raketni minobacači protivavionski topovi i tenkovi JNA, svakodnevno su gađali mete u Sarajevu,³⁸ a posebne mete su bila naselja Butmir, Hrasnica i Sokolović Kolonija.³⁹ U večernjim satima, 26. aprila 1992. godine pripadnici JNA su iz Komande Druge vojne oblasti pucali na automobil koji je se kretao iz pravca Bistrika prema Dobrovoljačkoj ulici, kada su ubijeni sekretar Gradskog odbora SDP-a Senad Šećerović i njegov vozač Dževad Resić. Na istoj lokaciji ranjena je jedna osoba.⁴⁰ Zbog navedenih događaja, a nakon razgovora u Skoplju Izetbegović-Kostić, Predsjedništvo RBiH je donijelo odluku o povlačenju JNA sa teritorije

³⁴ Komanda Druge Vojne oblasti. Operativni dežurni tim, str. pov. br. 10/36-2025, 6.4.1992, Dostaviti: GŠ, OS SFRJ – Operativni centar, K-di 2. VO RKM, Borbeni i operativni izvještaj, Rukovodeći starešina dežurnog tima Milutin Zekanović.

³⁵ M. Karović-Babić, *Masovna ubistva civila u Sarajevu*, 51.

³⁶ Na osnovu pomenutih historijskih izvora ustanovili smo da su u periodu od početka opsade do 3. maja 1992. godine ubijena 204 građana Sarajeva, dok za 56 osoba nismo mogli utvrditi da li se radi o nasilnoj smrti. Dakle, i pored brojnih izvora koje smo koristili, nemamo pouzdane podatke o načinu smrti, odnosno da li se uopće radi o nasilnoj ili prirodnoj smrti. Razlozi za to ogledaju se u činjenici da se radi o vremenskom periodu s početka opsade, kada su evidencije bile nepotpune, budući da su napadi na grad bili vrlo intenzivni i trebalo je proći određeno vrijeme kako bi se adekvatno vodile evidencije u ratnim uslovima opsade. Zahvaljujem se kolegici mr. Elviri Toković zbog rada na navedenoj bazi.

³⁷ Radilo se o sljedećim objektima: DP Jelovica-Skladište (6.4.1992, ul. 21. maj), Pivara (8.4, Nurije Pozderca), MUP Motel (10.4, Zlatište bb), MUP Objekat Vraca (10.4, Dobojska), Garaže GSP-a (14.4, Karlovačka); Poslovna zgrada UNIONINVESTA (21.4, Zagrebačka), Dječija ambasada (21.4, Trščanska ulica); Olimpijski muzej (21.4, ul. Nikole Tesle); Olimpijska dvorana (22.4, Trg ZAVNOBiH-a); Prirodno-matematički fakultet (23.4, Omladinsko šetalište); SC Mojnilo-Dvorana (1.5, Trg ZAVNOBiH-a). ICTY, 00205173, Požari na objektima od posebnog značaja koji su nastali od agresorskih dejstava granatiranjem i dr, Komandant Vatrogasne brigade, Mesud Jusufović.

³⁸ Na primjer, u naselju Ali-Pašino Polje granatirana je škola Prvi maj (sada: Fatima Gunić), kao i stambene zgrade u Olimpijskoj ulici; „Mojnilo. Napad na kotlovnici i školu; Izrešetana škola Prvi maj“, *Oslobođenje*, 26.4.1992, 6.

³⁹ Navedena granatiranja vršena su po naređenjima pukovnika Tadije Manojlovića, ICTY, IT-00-39-T, Pred pretresnim vijećem I, 2006, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda, par. 553, „Krizni štab opštine Ilidža. Razrušeno 500 kuća“, *Oslobođenje*, 28.4.1992, 6.

⁴⁰ M. Karović-Babić, *Masovna ubistva civila u Sarajevu*, 53.

RBiH.⁴¹ Istog dana i Branko Kostić potpisuje naredbu o izvlačenju jedinica JNA iz BiH.⁴²

Istovremeno sa pomenutim zbivanjima na području Sarajeva, u Bijeljini, Zvorniku, Foči, Bratuncu, Sanskom Mostu, Vlasenici, Bosanskoj Krupi, Višegradu, Čajniču, Prijedoru, Brčkom i mnogim drugim bosanskohercegovačkim gradovima su tokom mjeseca aprila počinjeni brojni zločini nad nesrpskim stanovništvom. Jedinice JNA su otvoreno patrolirale, preuzimale vlast u navedenim gradovima nakon čega su ih predavali lokalnim Kriznim štabovima SDS-a, kao i drugim vojnim i policijskim snagama iz Srbije i Crne Gore. Stravične zločine koje su Bosanci i Hercegovci mogli vidjeti na TV ekranima pola godine ranije prilikom napada JNA na Republiku Hrvatsku, uključujući razaranja i granatiranje Zadra, Dubrovnika, zločina počinjenih prilikom okupacije Vukovara, potpuno su se, u još većem obimu, preslikali i na Bosnu i Hercegovinu.

Tim više, percepcija JNA kao jedne neprijateljske vojske, koja se sada već i potpuno otvoreno borila za velikosrpske ciljeve i interese, bila je sve omraženija u očima građana Sarajeva. Stoga svaku intenciju da se zločini počinjeni nad pripadnicima JNA u Sarajevu početkom maja 1992. godine u Dobrovoljačkoj ulici pokažu kao izolovani čin u odnosu na navedeni kontekst zbivanja u Sarajevu, Bosni i Hercegovini i drugim zemljama bivše Jugoslavije smatramo krajnje malicioznom.

U vremenu poplave revizije historijskih činjenica, ovakvih intencija je sve više, a pored medija, važno mjesto počinju zauzimati i pojedini historičari. Nastojanja ovoga rada jesu upravo suprotna od navedenih naučno nedopustivih tendencija podjela žrtava po nacionalnoj obojenosti i izdvajanja činjenica iz historijskog konteksta.

Sarajevo, 2. i 3. maj 1992. godine

Tokom drugog i trećeg maja 1992. godine u gradu su se na različitim lokacijama vodile ulične borbe, uz neselektivno granatiranje civilnih objekata, što je za posljedicu imalo žrtve među civilnim stanovništvom u gradskim naseljima, a u navedenim borbama poginuli su pripadnici TO RBiH i JNA. U uvodnim poglavljima rada ukazali smo na problem da nigdje nisu objavljene evidencije ubijenih/poginulih građana Sarajeva tokom navedena dva dana, dok su evidencije o poginulim pripadnicima JNA objavljene na više mjesta i poklanja im se značajna pažnja prilikom memorijalizacije.

⁴¹ Zapisnik sa 79. sjednice Predsjedništva RBiH, 27.4.1992; Tomo Šimić, Dokumenti Predsjedništva BiH 1992-1994, 3(7), Zagreb 2006, 177-178; „Odluka o povlačenju JNA“, Oslobođenje, 28.4.1992, 1.

⁴² Ž. Pantelić, *Ničiji vojnici*, 85.

U okviru spomenute memorijalizacije od strane organizacija iz Republike srpske i Republike Srbije, broj od 42 pripadnika JNA navodi se kao zvaničan broj poginulih u Dobrovoljačkoj ulici.⁴³ Detaljnom analizom navedenih spiskova, možemo konstatovati da se dva lica vode kao NN, da su dva pripadnika JNA poginula u aprilu 1992. godine, dok za preostalih 11 pripadnika JNA čiji identitet se navodi, nije preciziran lokalitet niti datum kada su poginuli.⁴⁴ Stoga broj od 42 osobe koje se navode na ovim nezvaničnim spiskovima nismo uzeli u razmatranje. Milutin Kukanjac, komandant Druge vojne oblasti, iz perspektive direktnog učesnika i sudionika u navedenim događajima dao je detaljan pregled zbivanja 2. i 3. maja svega pet dana poslije ovog događaja, pri čemu nije precizirao koliko je pripadnika JNA poginulo u koloni.⁴⁵ U intervju kojeg je potom, 1994. dao za novinsku agenciju SRNA, posvjedočio je da je u Dobrovoljačkoj ulici 3. maja poginulo 6 pripadnika JNA.⁴⁶ U dokumentu kojega je Vojska Jugoslavije dostavila ICTY kao dokazni materijal u predmetu Perišić navode se još dva imena koja se mogu vezati za 3. maj i Dobrovoljačku, što je ukupno osam pripadnika JNA, koji se brojačno navode i u Optužnici Tužilaštva BiH. U navedenom dokumentu se spominje još 19 pripadnika JNA koji su poginuli 2. i 3. maja 1992. godine.⁴⁷ Upravo su intencije da se događaji od 2. maja, dana kada se na više mjesta u gradu odvijale prave ulične borbe različitog intenziteta,⁴⁸ spoje sa kontekstom događaja od 3. maja konstantno sveprisutne u političkim narativima i medijskom prostoru što predstavlja svojevrsnu manipulaciju historijskim činjenicama.

⁴³ <https://nova.rs/vesti/hronika/tri-decenije-od-zlocina-u-dobrovoljacoj-ulici-i-napada-na-kolonu-jna/>

⁴⁴ Željko Pantelić, ova lica također nije uvrstio u zvanični popis poginulih pripadnika JNA, nego je njihova imena naknadno naveo, uz napomenu da za iste nema precizne podatke. Ž. Pantelić, *Ničiji vojnici*, 266-267, 233-234.

⁴⁵ ICTY, E 233-D014-002, Komanda 4. Korpusa, SP- br- 75-1, 7.5.1992, Na ličnost komandanta!, Događaji u Bosni i Hercegovini, odnos i odraz ukupnog stanja na JNA; Komandant: general-pukovnik Milutin Kukanjac. (dalje: ICTY, Kukanjac, 7.5.1992).

⁴⁶ MICT-15-96, Stanišić and Simatović, 2D00820, TV SRNA, Intervju Milutina Kukanjca, Moj gost moja istina,

⁴⁷ Dakle, radi se o ukupno 27 lica čiji identitet se spominje u navedenom dokumentu, uključujući osam pripadnika JNA koji su poginuli u Dobrovoljačkoj, 3. maja 1992, 11 koji su poginuli na Skenderiji; tri pripadnika JNA koja su poginula u Đure Đakovića (kod BKC-a i kafića Estrada). Da ne bude zabune, u navedenom dokumentu je numerisano 29 lica, ali uvidom u isti ustanovili smo da se dva imena ponavljaju (radi se o Cerović Predragu i Jelić Slobodanu, koji su poginuli u Đure Đaković 2/3. maja). ICTY, Perišić, Vojska Jugoslavije, „Spisak ubijenih pripadnika JNA 2. i 3. maja 1992“. U navedenom dokumentu spominju se imena pripadnika JNA, ali ne i precizna lokacija njihove pogibije. Mjesta pogibije zaključili smo na osnovu knjige Željke Pantelića, koji također navodi 29 imena, ali uvidom u navedeni spisak evidentno je da se na istom nalaze dvojica vojnika koja su poginula 20. aprila 1992. godine u kafiću na Bistriku. Ž. Pantelić, *Ničiji vojnici*, 266-267.

⁴⁸ O borbama 1. i 2. maja vidi: M. Šadinlija, *Za Sarajevo, za Bosnu svoju*, 42; S. Čekić i dr, *Prvi korpus ARBiH*, 76-78.

U Domu JNA došlo je do sukoba između pripadnika TO i JNA, kojom prilikom su poginuli jedan pripadnik TO,⁴⁹ dok je ubijen portir Doma JNA,⁵⁰ a načelnik Doma je ranjen. U pomenutom izvještaju kojeg je Kukanjac poslao 7. maja 1992. godine 4. korpusu JNA, napominje se da su „prethodnog dana izvučena znatna materijalna sredstva na sigurno mesto van Sarajeva (iz ovog Doma)“.⁵¹ Potom je ka Domu JNA Kukanjac uputio jedinicu 65. zmp, koja je napadnuta „iz svih oružja i oruđa“.⁵² Borbe sa ovom jedinicom su se vodile oko Narodnog pozorišta, UPI-jeve zgrade i Radničkog univerziteta Đuro Đaković (danas: Bosanski kulturni centar – BKC).⁵³ U ovim borbama poginula su tri pripadnika JNA⁵⁴ i tri pripadnika TO,⁵⁵ da bi se, narednog jutra, 3. maja, jedinica 65. zmp predala pripadnicima TO.⁵⁶ Nedaleko od BKC-a, u momentima dok su se vodile ulične borbe, zapaljena je Glavna pošta na Obali u Sarajevu, čime je telefonska komunikacija u gradu uglavnom bila prekinuta.⁵⁷

U međuvremenu se, u popodnevnim satima 2. maja 1992. godine kolona tenkova i transportera sa specijalcima JNA uspjela probiti do Skenderije i našla se nadomak zgrade Skupštine Grada i u blizini Predsjedništva RBiH.⁵⁸ Snagama JNA suprotstavili su se protivoklopna grupa TO, koja je, zajedno sa obezbjeđenjem zgrade Predsjedništva i jedinicom TO Skenderija uništila dva

⁴⁹ **Asaf Hadžić**, MKU 442/1993, Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I-45/92, AIIZ - Popis 94,25006, MAG, 103603, SM, FZS.

⁵⁰ **Dževad Bidžo**, Ž. Pantelić, *Ničiji vojnici*, 2021, 226.

⁵¹ ICTY, „233-D014-002, Komanda 4. korpusa, sp. br. 75-1, 7.5.1992, Događaji u Bosni i Hercegovini, odnos i odraz ukupnog stanja na JNA; Komandant: general-pukovnik Milutin Kukanjac. (dalje: ICTY, Komanda 4. korpusa-Kukanjac, 7.5.1992).

⁵² *Isto*.

⁵³ S. Čekić i dr, *Prvi korpus ARBiH*, 77.

⁵⁴ Poginula su 3 pripadnika JNA: **Jelić Slobodan**, vojnik, **Cerović Predrag**, vojnik, **Jovanović Srećko**, vojnik, ICTY, Perišić, Vojska Jugoslavije, „Spisak ubijenih pripadnika JNA 2. i 3. maja 1992“; Ž. Pantelić, *Ničiji vojnici*, 266-267.

⁵⁵ U neposrednoj blizini Pozorišta – poginuli **Peljto Nihad**, MKU 125/1992, Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I- 54/92, AIIZ-Popis 94, 1709, MAG, 103473, FZS; **Metiljević Mirsad**, (u Vase Miskina bb), MKU 497/1992, Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I-31/92, MAG, 108387, SM, FZS; **Karović Hamdo**, (most Čobanija MAG); MKU /1992, Centar, PD Bakije-civili, VII-600/92, AIIZ-Popis 94, 38173, MAG, 106378, SM, Popis/91.

⁵⁶ S. Čekić i dr, *Prvi korpus ARBiH*, 77.

⁵⁷ „Uništena glavna Pošta. Šteta 100 miliona dolara“, *Oslobođenje*, 4.5.1992, str. 6; Tog dana zapaljene su i Skupština grada (ul. Save Kovačević, Skenderija), kao i Banka i statistika, u ulici JNA (Sada Branilaca Sarajeva), u samom centru grada. ICTY, 00205173, Požari na objektima od posebnog značaja koji su nastali od agresorskih dejstava granatiranjem i dr, Komandant Vatrogasne brigade, Mesud Jusufović.

⁵⁸ S. Čekić i dr, *Prvi korpus ARBiH*, 77. Prema Kukanjčevoj interpretaciji događaja, jedinica 65. zmp, koja je od Komande 2. vojne oblasti krenula ka Domu JNA, napadnuta je „iz svih oružja i oruđa“, nakon čega je naredio „pokret oklopnog bataljona sa Grbavice, koji je kod Vrbanja mosta zaustavljen i napadnut „raznim protivoklopnim sredstvima“, kada je uništen jedan i oštećen dva tenka. Potom je naređeno da Vojnoj bolnici da, uz pratnju protivdiverzantskog odreda koji su obezbjeđivali bolnicu, krene ka Skenderiji da izvuče mrtve i ranjene, ali „ovo ljudstvo je napadnuto jakim snagama u rejonu Marijin dvora i sprečeno da dođe do cilja.“ ICTY, Komanda 4. korpusa-Kukanjac, 7.5.1992.

tenka i dva transportera, a zapaljen je i jedan „picgauer“ u kome su bili vojnici.⁵⁹ U toku navedenih uličnih borbi poginulo je jedanaest pripadnika JNA,⁶⁰ šest pripadnika TO RBiH⁶¹ i jedan civil.⁶²

Uživo, sa više televizijskih kamera praćena je bitka za odbranu Sarajeva, uz evidentne tragove razaranja i rušenje najvažnijih institucija od značaja za grad.⁶³ Tokom tog neselektivnog djelovanja po institucionalnim, kulturno-historijskim, privrednim, vjerskim, stambenim i drugim objektima, u različitim dijelovima grada ubijani su civili.

Tako je, na primjer, u sarajevskoj općini Novi Grad, gelerom granate koja je pala u Prvomajskoj ulici, u svom stanu teško ranjen jedan civil koji je narednog dana podlegao u KCUS od posljedica ranjavanja.⁶⁴ U izjavi za sarajevsko *Oslobođenje*, komandant SJB Novi Grad istaknuo je kako je noć 2/3. maj bila „užasna i duga. Raketirana je stanica milicije, zgrada RTV doma, te cijela B-faza Ali-pašinog Polja, gdje su uništeni mnogi stanovi, te automobili na parkingu ispred zgrada.“⁶⁵ Na području iste općine, kod sportske dvorane u Olimpijskom selu poginuo je maloljetni pripadnik TO,⁶⁶ dok su kod Doma zdravlja Omer Maslić u naselju Dolac Malta i u Milinkladskoj ulici u naselju Hrasno Brdo, poginula dva pripadnika TO.⁶⁷ Prema izvještaju zamjenika

⁵⁹ S. Čekić i dr, *Prvi korpus ARBiH*, 77.

⁶⁰ **Labudović Marko**, kapetan 1. klase, **Kastrati Nihad**, poručnik, **Gvozdrenović Obrad**, poručnik, **Popović Branko**, vojnik, **Bešlić Kruno**, vojnik; **Cvetković Ivica**, poručnik; **Pajović Radoš**, vojnik; **Blagojević Aleksandar**, vojnik; **Nikolić Srđan**, vojnik; **Nikolić Mladen**, vojnik i **Bojanić Nebojša**, vojnik; u: Pantelić Željko, *Ničiji vojnici*, 226-227; ICTY, Perišić, Vojska Jugoslavije, „Spisak ubijenih pripadnika JNA 2. i 3. maja 1992“; „Tijela nesrećnih vojnika. U smrt ih odvela suluda ideja njihovih visokih starješina“ *Oslobođenje*, 5.5.1992, 4.

⁶¹ **Kahriman Fahrudin**, MKU/1992, Centar, PD Bakije-šehidi, I-70/92, MAG, 112658, FZS; **Alispahić Enes**, MKU/1992, Centar, PD Bakije-šehidi, I-66/92, MAG, 111296, SM, FZS, 101 MB, Smajić, Popis/91; **Šiljević Junuz**, MKU/1992, Centar, PD Bakije-šehidi, I-52/92, AIIZ-Popis 94, 93627, MAG, 100760, SM, FZS/7568; **Sakić Admer**, MKU/1992, Centar, PD Bakije-šehidi, I-50/92, AIIZ-Popis-94, 52764, MAG, 107743, SM, FZS/1474, 101 MB, Smajić, Popis/91; **Aslani Adnan – poginuo ispred Skupštine**, MKU/1992, Centar, PD Bakije-šehidi, I-36/92, AIIZ-Popis 94, 52313, MAG, 105077, SM, FZS; **Đikić Enes** poginuo na Skenderiji (Borak), MKU/1992, Centar, PD Bakije-šehidi, I-49/92, MAG, 106019, SM, FZS.

⁶² Radnik Doma mladih Skenderija, **Starčević Marko**, MKU/1992, Centar, Pokop- Bare, A19/3/5, AIIZ-Popis 94,50707, MAG, 130145, SM, FZS/625, Popis/91.

⁶³ TVSA, Sjećate li se Sarajeva, 2. maj 1992; „Granata nije birala cilj. Rušilački pohod armije“, *Oslobođenje*, 5.5.1992, 4.

⁶⁴ MAG, 102187. Istog dana, 2. maja kao civili ubijeni su: **Ademović Ibrahim** (bio ranjen 2. maja), a podlegao 3. maja, bio je civilna žrtva rata, - penzioner, gelerom granate u Prvomajskoj ulici br. 60/1. Ademović Ibrahim, MKU/1992, Centar, PD Bakije-civili, VI-587/92, MAG, 102187, SM, FZS.

⁶⁵ „Novi Grad. Noć raketa i granata“, *Oslobođenje*, 4.5.1992, 6.

⁶⁶ **Klico Amer (1974)**, MKU 212/1992, Novi Grad, PD Bakije-šehidi, I-46/92, AIIZ-Popis 94, 96127, MAG, 100451, FZS, ZB Živi mrtvima, Popis/91; „Novi Grad. Noć raketa i granata“, *Oslobođenje*, 4.5.1992, 6.

⁶⁷ **Kaljanac Enver**, MKU 204/1992, Novo Sarajevo, PD Bakije-šehidi, I-38/92, AIIZ-Popis 94,78187, SM, FZS; **Jažić Jusuf**. MKU 256/1992, Novo Sarajevo, PD Bakije-šehidi, I -56/92, AIIZ-Popis 94,53925, MAG, 107977, FZS, 101 MB Smajić, Popis/91.

komandira SJB Novo Sarajevo za Oslobođenje, „sve što se moglo pogoditi, na području Opštine Novo Sarajevo, pogođeno je. „Granatirane su Ekonomska i Elektrotehnička škola, zgrada Energoinvesta i Elektroprivrede, zgrada Hitne pomoći, kao i zgrada Socijalnog na kojoj su izgorjela tri zadnja sprata.“⁶⁸ Prema izvještaju iz Hitne pomoći, u ovoj zdravstvenoj ustanovi evidentirano je 14 ranjenih građana Sarajeva.⁶⁹ Tokom subote i u noći vikenda (subota/medjelju), na Traumatološku kliniku dovedeno je 127 ranjenih lica, od čega je 18 zadržano na ovoj klinici, a 41 raspoređeno na druge klinike bolnice Koševo. Otežavajuća okolnost u zbrinjavanju ranjenih bio je povremeni nestanak električne energije što je onemogućavalo operacije, kao i „nedostatak sanitetskih materijala i ostalih sanitetskih potrepština neophodnih za valjano ukazivanje pomoći.“⁷⁰ I centar grada nije bio pošteđen granatiranja, a jedna od zgrada koja je bila nekoliko puta pogođena nalazila se u središtu Titove ulice, uslijed čega je pričinjena veća materijalna šteta.⁷¹

Istog dana, u podnožju Trebevića, na Čolinoj kapi i Zlatištu poginula su dva pripadnika TO,⁷² dok je jedan pripadnik teško ranjen, a smrt je nastupila na Kliničkom centru tri dana poslije, 5. maja 1992.⁷³

U međuvremenu, s obzirom na pojačano granatiranje Sarajeva, kao i velike pokrete JNA oko grada, uz čiju su podršku „srpske snage zaposjele centralni dio Vogošće i iz Ilijaša napale Visoko i Brezu“, pripadnici TO su odgovorili tako što su potpuno blokirali Komandu 2. Vojne oblasti.⁷⁴ Kukanjac je optužio „HOS i Zelene beretke“ da su izvršile „brutalan rušilačko-fašistički napad na sve četiri zgrade kompleksa komande oblasti“, nakon čega su „starešine i vojnici“ iz Komande „pružili snažan otpor“, uz napomenu da su „napadačima (...) naneti znatni gubici.“⁷⁵ Tokom ovih borbi poginulo je sedam pripadnika TO i MUP-a RBiH (SJB Stari Grad)⁷⁶ i dva pripadnika JNA.⁷⁷ Kuća

⁶⁸ Se. K., „Novo Sarajevo. Sarajlije odbranile Grbavicu“, *Oslobođenje*, 4.5.1992, 6.

⁶⁹ „Hitna pomoć. Četrnaest povrijeđenih, dva poginula“, *Oslobođenje*, 4.5.1992, 6.

⁷⁰ Se. K., „Traumatološka klinika. Nedostaje sanitetski materijal“, *Oslobođenje*, 4.5.1992, 6.

⁷¹ „Sarajevske ratne slike. Poziv u pomoć“, *Oslobođenje*, 4.5.1992, 6.

⁷² **Mahir Kadić** na Čolinoj Kapi, **Ramiz Bahto** na Zlatištu. Kadić Mahir, MKU 310/1992 Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I-35/92, AIIZ-Popis 94, 20676, MAG, 106634, FZS, ZB Živi mrtvima, Popis 1991; Bahto Ramiz, MKU/1992, Centar, PD Bakije-šehidi, I-34/92, AIIZ-Popis 94, 3635, MAG, 103873, SM, FZS, ZB Živi mrtvima, Popis 1991.

⁷³ **Repac Dejan** (1972), MKU/1992 Centar, Pokop-Lav, A1-1-1-1278; MAG 111385; FZS, SM; AIIZ, Popis/94, 49694; Popis/91. Repac Dejan je posthumno odlikovan najvećim ratnim priznanjem „Zlatni ljiljan“.

⁷⁴ S. Čekić i dr, *Prvi korpus ARBiH*, 77.

⁷⁵ ICTY, Komanda 4. korpusa-Kukanjac, 7.5.1992.

⁷⁶ **Baručija Šefkija**, MKU 21/1994, Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I-33/92, MAG, 110591, SM, FZS; **Češko Muris**, MKU 276/1992, Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I-44/92, Pokop-Lav, 23505, MAG, 104088, FZS, Popis/91; **Hurić Rifat**, PD Bakije-šehidi, I-41/92, MAG, 121494, SM, FZS, ZB Živi mrtvima, Popis/91; **Kaldžo Edib**, MKU 301/1992, Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I-43/92, AIIZ-Popis 94, 15200, MAG, 103733, FZS, ZB Živi mrtvima, Popis/91; **Kasumović Mirsad**, MKU 374/1992, Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I-37/92, Pokop-Lav, 15219, MAG, 103734, ZB Živi mrtvima; Popis/91; **Mahfed Bay**, MKU 15/1993, Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I -74/92, SM, FZS, ZB Živi mrtvima; **Medi Ismail**, MKU 184/1992, Stari Grad, PD Bakije-

koja se nalazila preko puta Komande 2. Vojne oblasti, sa poslovnim prostorima u prizemlju, do temelja je zapaljena.⁷⁸ Zarobljavanje delegacije R BiH koja se vraćala sa pregovora u Lisabonu, Kukanjac je interpretirao kao krajnje dobronamjeren čin, napominjući kako je predsjednik Predsjedništva, u Komandu 4. korpusa u Lukavici „bezbedno doveden“, gdje je, „pored ishrane, smeštaja i ostalih ugodnosti, imao (je) na raspolaganju i lekara“.⁷⁹

Tokom pregovora za oslobađanje bosanskohercegovačke delegacije dogovoreno je da se zauzvrat omogući Kukanjcu da napusti štab u centru Sarajeva i pređe u kasarnu u Lukavici. No, suprotno onome što je dogovorio pregovarač ispred JNA general Aksentijević, Kukanjac je insistirao da njegovo kompletno ljudstvo, zajedno s opremom, „bude izvučeno s Bistrika na sigurno mjesto“.⁸⁰ Ovaj prijedlog je prihvatio Izetbegović i „preuzeo ličnu odgovornost za njihovu bezbjednost“, prema čemu su MacKenzie i Doyle, kao posrednici u pregovorima ispred UNPROFOR-ovog Sektora Sarajevo i PMEZ-a iskazali rezerve.⁸¹ Nakon što je vozilo sa članovima bosanskohercegovačke delegacije krenulo prema zgradi Predsjedništva, general Kukanjac je sa MacKenzijem i sa osobljem u još 15 vozila nastavio put prema Lukavici. Na ostatak kolone u Dobrovoljačkoj ulici otvorena je vatra,⁸² kojom prilikom je poginulo 8 pripadnika JNA.⁸³ U istoj koloni zarobljeno je 100 vojnika, 30 starješina i četiri žene, građanska lica u JNA.⁸⁴

Prethodno je, istovremeno sa pregovorima oko oslobađanja predsjednika Predsjedništva, sa položaja koji su bili pod kontrolom (bivše) JNA, od minobacačkog i pješadijskog djelovanja po drugim dijelovima grada, uključujući općine Novi Grad i Novo Sarajevo ubijena jedna žena, jedan stariji čovjek i jedno dijete. U svom stanu u ulici Bosanska br. 13 u naselju Ali-pašino

šehidi, I-39/92, AIIZ-Popis 94, 15962, MAG, 104076, FZS, ZB Živi mrtvima, Popis/91; **Mušanović Nedžib**, MKU 325/1992, Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I-42/92, AIIZ-Popis 94, 73652, MAG, 101580, FZS, ZB Živi mrtvima, Popis/91.

⁷⁷ U Izvještaju Kukanjca navodi se da su poginula dva pripadnika JNA, ali se ne navodi njihov identitet. (ICTY, Komanda 4. korpusa-Kukanjac, 7.5.1992). Prema evidenciji Vojske Jugoslavije dostaljenom u predmetu Perišić, zaključili smo da se radi o: **Nović Perić** i **Divović Goranu**, koji je bio ranjen na Skenderiji, a u Komandi oblasti je podlegao od posljedica ranjavanja. ICTY, Perišić, Vojska Jugoslavije, „Spisak ubijenih pripadnika JNA 2. i 3. maja 1992“.

⁷⁸ Kuća porodice Karišik nalazi se u ulici Bistrik br. 6, preko puta Komande Druge Vojne oblasti. AIIZ, 7-1761, Intervju sa članovima porodice Karišik.

⁷⁹ ICTY, Komanda 4. korpusa-Kukanjac, 7.5.1992.

⁸⁰ ICTY, IT-95-5/18-T, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Presuda, Tom III, 24.3.2016. par. 3552.

⁸¹ *Isto*.

⁸² S. Čekić i dr, *Prvi korpus ARBiH*, 78.

⁸³ Pukovnik **Radulović Budimir**, potpukovnik **Sokić Miro**, pukovnik **Petrović Gradimir**, pukovnik **Mihajlović Boško**, pukovnik **Jovanić Boško**, desetar Simić Ivica, vojnik **Zdravko Tomović** (1973), KCUS, Traumatološka klinika, MAG, 5686; **Normela Šuko** (1947), Pokop-Lav, A2/1/12, 0044/92; Protokol Opće bolnice br. 790; **Ž. Pantelić**, *Ničiji vojnici*; 226-227, ICTY, Perišić, Vojska Jugoslavije, „Spisak ubijenih pripadnika JNA 2. i 3. maja 1992“.

⁸⁴ S. Čekić i dr, *Prvi korpus ARBiH*, 79.

Polje ubijena je **Biljana Cicović** (1966),⁸⁵ u naselju Hrasno, ulica Trg Pere Kosorića br. 4 (Trg heroja) ubijen je civil **Vilhem Paar** (1917),⁸⁶ dok je u naselju Grbavica, u Lenjinovoj ulici ubijena djevojčica **Aida Kučuk** (1986).⁸⁷

Istog dana poginulo je devet pripadnika TO na različitim lokacijama u gradu, uključujući Hrasno Brdo,⁸⁸ Švrakino Selo,⁸⁹ Osmice⁹⁰-Bostarići,⁹¹ Žuč,⁹² Vogošća-Ugorsko⁹³ i Semizovac-Svrake.⁹⁴

Dakle, tog nedeljnog popodneva, 3. maja 1992. godine ubijena su tri civila, devet pripadnika TO RBiH i osam pripadnika JNA.

U međuvremenu je, u večernjim satima, 2. maja napadnuto vogošćansko selo Svrake, koje je, uz granatiranje i upotrebu avijacije JNA okupirano 4. maja, nakon čega je oko 580 stanovnika sela, uključujući i žene, djecu i starce zatočeno i odvedeno u kasarnu JNA u Semizovcu.⁹⁵

⁸⁵ MKU 316/1992, Novi Grad, AIIZ-Popis 94, 68020, MAG, 100782, FZS, Popis/91. M. Tokača, *Ljudski gubici*, 284. (u objavljenom izdanju, kao datum smrti navodi se 9.5.1992). Svi drugi primarni izvori, uključujući i izjavu supruga ukazuju na to da je Biljana ubijena 3. maja od PAM-a „u svom stanu dok je pravila ručak“.

⁸⁶ **Paar Vilhelm-Stjepan**, MKU/1992, Centar, Pokop Bare, K12/11/29, AIIZ-Popis 94,48089, MAG, 107594, FZS, Popis/91.

⁸⁷ **Kučuk Aida**, MKU230/1992, Novo Sarajevo, PD Bakije-civili, VII-616/92, MAG, 104078, FZS, S. Čekić i dr, *Zločin nad djecom Sarajeva u opsadi*, 527, Popis/91.

⁸⁸ Prilikom napada na Ozrensku, Vrbovsku i Milinkladsku ulicu u sarajevskom naselju Hrasno Brdo poginuli su **Ramo Kurtović**, (1965); **Nuro Ečo** (1956) i **Našid Mirvić** (1964). Kurtović Ramo, MKU 72/1992, Novo Sarajevo, PD Bakije-šehidi, I-57/92, AIIZ-Popis 94, 91533, MAG, 130551, FZS, 101 MB, Smajić, Popis/91; Ečo Nuro, MKU 55/1994, Novi Grad, PD Bakije-šehidi, I-58/92, MAG, 101096, FZS, 101 MB, Smajić, Popis/91.

⁸⁹ **Aruković Nermin** (1967), Policajac SJB Novi Grad, od granate u 6.30 u Švrakinom Selu; MKU/1992, Centar, PD Bakije-šehidi, I-67/92, MAG, 102135, FZS, ZB Živi mrtvima, Popis/91.

⁹⁰ **Zulfić Enver** (1957), Osmice, granata; Zulfić Enver, MKU 211/1992, Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I-40/92, AIIZ-Popis 94, 50751, MAG, 111250, FZS, Popis/91.

⁹¹ **Bulić Suad** (1975), Bostarići, snajper; Bulić Suad, MKU 101/1992, Stari Grad, PD Bakije-šehidi, I-32/92, MAG, 106711, FZS, ZB Živi mrtvima, Popis/91.

⁹² **Menzilović Hamed** (1971), granata na Žući; Menzilović Hamed, MKU 465/1992, Novi Grad, PD Bakije-šehidi, I-60/92, AIIZ-Popis 94, 87784, FZS, Popis/91.

⁹³ **Avdić Mehmed** (1961), Ugorsko, Vogošća, metak – snajper; Avdić Mehmed, MKU 25/1993, Vogošća, PD Bakije-šehidi, I-86/92, MAG, 101930, SM, FZS, M. Šadinlija, *Za Sarajevo, za Bosnu svoju*, 339, Popis/91.

⁹⁴ **Fejzović Šaćir** (1959); Fejzović Šaćir, MKU 65/1994, Vogošća, MAG, 105909, FZS, E. Muračević, 118; M. Šadinlija, *Za Sarajevo, za Bosnu svoju*, 384, Popis /91.

⁹⁵ M. Šadinlija, *Za Sarajevo, za Bosnu svoju*, 42-43; ICTY, IT-00-39-T, Pred pretresnim vijećem I, 2006, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda, par. 599. U navedenoj Kasami, u nehumanim uvjetima civilni su proveli 10 dana. Potom je, 13. maja ženama i djeci bilo je dozvoljeno da napuste logor, dok su muškarci prebačeni u logor Nakina Garaža, a potom u Planjinu kuću, da bi 16. juna, grupu od 28 zatočenika odveli pripadnici VRS u nepoznatom pravcu, što je ujedno predstavljao trenutak kada su posljednji put viđeni živi. Od ukupno 28 osoba koje su od tada vode kao nestale, 3 ih je pronađeno na obalama rijeke Bosne u blizini Visokog i Zenice. UN, CCPR/C/107/D/1917, 1918, 1925/2009 i 1953/2010, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. Komitet za ljudska prava, predstavke brojevi: 1917/2009, 1918/2009, 1925/2009 i 1953/2010, Mišljenje usvojeno na 107. sjednici Komiteta (11-28. mart 2013. godine), PREDMET: prisilni nestanci; biografije nestalih lica vidi u: Eset Muračević,

Procesuiranje za zločine u Sarajevu 5. april – 3. maj 1992. godine

Ukoliko govorimo o predmetnom periodu kojim se bavi ovaj rad možemo konstatovati da pitanja koja se odnose na ukopavanje artiljerijskih položaja, stavljanje grada pod opsadu, početak intenzivnog granatiranja, uslijed čega su ubijani i ranjavani građani Sarajeva, rušeni brojni kulturno-historijski, privredni, vjerski i stambeni objekti, nisu tretirani niti u jednoj optužnici. U ovom periodu komandant 4. korpusa JNA bio je general major Vojislav Đurđevac. Pitanje odgovornosti za hapšenje delegacije RBiH pri povratku sa pregovora iz Lisabona također nije tretirano niti u jednoj optužnici.

Nasuprot tomu, Dobrovoljačka je bila vrlo često predmetom rasprava na sudovima, zbog čega su hapšeni državljani Bosne i Hercegovine na londonskom i bečkom aerodromu.

Nakon konstatacije da je navedena kolona vojnika JNA u Dobrovoljačkoj ulici „bila legitimna vojna meta“ i da nema dovoljno dokaza za sastavljanje optužnice od strane Haškog tribunala,⁹⁶ Westminster Magistrates suda u Londonu,⁹⁷ i Regionalnog suda u Korneuburgu,⁹⁸ Tužilaštvo Bosne i Hercegovine je, tri decenije poslije podiglo optužnicu za zločin u Dobrovoljačkoj ulici.⁹⁹ Optužnica je otpremljena Sudu Bosne i Hercegovine 26. aprila 2022. godine, upravo na tridesetu godišnjicu ubistva aktivista SDP-a Senada Šećerovića i Dževada Resića kada su se automobilom kretali iz pravca Bistrika prema Dobrovoljačkoj ulici, a na koje je pucano iz pravca Komade Druge vojne oblasti.¹⁰⁰ Na Sudu Bosne i Hercegovine je u toku proces protiv 11 lica za ubistvo 8 pripadnika JNA.¹⁰¹

Ipak, važno je spomenuti nemjerljivi značaj presuda ICTY-a u kojima se govori o Sarajevu u periodu 1992-1995. godine. U presudama Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću,¹⁰² u poglavljima u kojima se govori o Hronologiji događaja u Sarajevu prezentiran je jedan širi kontekst okupacije dijela sarajevskih općina i stavljanja grada pod opsadu. Međutim, detaljnija razmatranja o zločinima granatiranja i snajperskog djelovanja, uz obrazloženja

Ubijene i nestale žrtve zločina u Vogošći 1992-1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2001.

⁹⁶ UN, ICTY, RR328685, Office of the Prosecutor.

⁹⁷ <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2010-3-page-175.htm>

⁹⁸ Regionalni sud Korneuburg, <https://balkaninsight.com/2011/07/29/jovan-divjak-released-by-austrian-court/>.

⁹⁹ Posebno odjeljenje za ratne zločine, broj: T 20 0 KTRZ 0001145 18 2, Sarajevo, 26.4.2022. godine, Sudu Bosne i Hercegovine, Predmet Tužilaštva BiH protiv Ejupa Ganića i dr., Optužnica, ¹⁰⁰ M. Karović-Babić, *Masovna ubistva civila u Sarajevu*, 53.

¹⁰¹ U Optužnici je prvobitno navedeno 10 lica, ali je naknadno, 22.12.2022, u predmetu „Dobrovoljačka“ još jedno lice optuženo. Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, Posebno odjeljenje za ratne zločine, broj: T20 0 KTRZ 0001145 18 2, Sarajevo, 26.4.2022. godine, Sudu Bosne i Hercegovine – Sudiji za prethodno saslušanje- Sarajevo, Predmet Tužilaštva Bosne i Hercegovine protiv Ejupa Ganića i dr. Optužnica; <https://detektor.ba/2022/12/22/potvrđjena-optužnica-protiv-kerima-lucarevica-za-zlocin-u-dobrovoljackoj-ulici/>.

¹⁰² ICTY, IT-95-5/18-T, Radovan Karadžić; ICTY, IT-09-92-T, Ratko Mladić.

o preciznim pravicima napada na gradska naselja, uglavnom su fokusirana na kasnije periode opsade, a koja su prethodno već tretirana u presudama ICTY-a u predmetima Galić i Milošević. U presudama Stanislavu Galiću (komandant SRK-a od septembra 1992 do augusta 1994), i Dragomiru Miloševiću (komandant SRK-a od 10. augusta 1994. do kraja 1995. godine) tretira se pitanje opsade Sarajeva, ali za periode kada su Galić i Milošević bili komandanti SRK-a.¹⁰³ Za dijelove grada koji su bili pod kontrolom VRS-a, odnosno za zločine počinjene na navedenim područjima, pred Sudom Bosne i Hercegovine procesuirano je nekoliko lica.¹⁰⁴ No, ukoliko govorimo o opsadi grada, odnosno o kampanji granatiranja i snajperskog djelovanja od aprila do septembra 1992. godine, ovaj period nije bio detaljno razmatran u presudama ICTY. Budući da se radi o periodu najintenzivnijih napada na grad, smatramo da je porazno to što Tužilaštvo Bosne i Hercegovine ni protiv jedne osobe nije podiglo optužnicu za zločine počinjene u ovom periodu.¹⁰⁵ Protiv komandanta SRK-a Tomislava Šipčića Institut za istraživanje zločina podnio je krivičnu prijavu¹⁰⁶, ali je obustavljen istražni postupak zbog smrti.¹⁰⁷ S obzirom na činjenicu da su, pored 11 lica optuženih za ubistvo osam pripadnika JNA u Dobrovoljačkoj ulici, na Sudu Bosne i Hercegovine vođeni postupci i protiv četiri lica za ubistvo osam pripadnika JNA u Velikom parku,¹⁰⁸ možemo konstatovati da vlada jedan potpuni nesrazmjer u vezi sa procesuiranjem zločina počinjenih nad građanima Sarajeva ubijanim od strane pripadnika JNA, u odnosu na pomenute procese.

Tužilaštvo ICTY-a je dostavilo ukupno 814 predmeta, za koje se smatralo da postoji dovoljno elemenata za podizanje optužnica i pokretanje sudskog postupka, kojima bi se dao prioritet u procesuiranju. O pomenutom pitanju, poznatijem i kao predmeti pod oznakom „A“, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine se očitovalo sredinom 2022. godine, kada je objavilo podatak da

¹⁰³ ICTY, IT-98-29, Stanislav Galić; ICTY, IT-98-29/I, Dragomir Milošević.

¹⁰⁴ Meldijana Arnaut-Haseljić, *Politike i prakse prikrivanja zločina. Masovne grobnice na području Sarajeva 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2021, 453-462.

¹⁰⁵ Na ovaj nedostatak neprocesuiranja zločina u dijelu grada koji je bio pod opsadom za period od aprila do septembra ukazivali smo i ranije. Vidi: „Porazna je činjenica da za zločine počinjene u periodu od 6. aprila do 9. septembra 1992. godine niko nije procesuiran. Na 78 lokacija počinjeni su masakri nad civilima. U tom periodu komandant 4. korpusa JNA bio je Vojislav Đurđević, a nakon njega, komandant tada preimenovanog Sarajevsko-romanijskog korpusa bio je pukovnik Vojske Jugoslavije Tomislav Šipčić“. „Sigurna zona Sarajevo: Opsada i ubijanje djece“, *Stav*, 1.3.2017.

¹⁰⁶ M. Karović-Babić, *Masovna ubistva civila u Sarajevu*, 256-257, 260. 271.

¹⁰⁷ Jasmin Begić, „Zbog smrti obustavljen postupak protiv Šipčića za zločine u Sarajevu – 11 godina od prve prijave“, *detektor.ba*, 22. mart 2023.

¹⁰⁸ Sud Bosne i Hercegovine, Predmet broj: S1 1K 024139 22 Krž, datum objavljivanja: 18.10.2022. Predmet Tužilaštva Bosne i Hercegovine protiv Dragana Vikića, Jusufa Pušine, Nermina Uzunovića i Mladena Čovčića; Drugostepena presuda.

je svega 79 osoba sa navedene liste pravosnažno osuđeno.¹⁰⁹ Na propuste zbog ovakvog stanja u pravosuđu Bosne i Hercegovine, jako malog broja procesuiranih za najteže zločine, ukazivala je sutkinja Korner (OSCE) u izvještajima iz 2016. i 2020. godine.¹¹⁰

Zaključak

Tokom 2. i 3. maja 1992. godine poginulo je 37 građana Sarajeva (32 pripadnika TO i 5 civila) i 27 pripadnika JNA. No, polemike oko Dobrovoljačke potpuno su izdominirale naspram svih drugih burnih i vrlo dinamičnih zbivanja koja su trajno obilježila historiju grada.

Smatramo da je su krajnje pogrešni i nedobronamjerni svi pokušaji da se pogibije pripadnika JNA tokom 2. i 3. maja, prikažu izolovano u odnosu na prethodno opisani kontekst i hronologiju početka opsade Sarajeva. Na ovakve vrste narativa nesvjesno pristaju i pojedini bosanskohercegovački mediji kao i sudske institucije i tužilaštvo, čime se potpuno dekontekstualiziraju zbivanja u Dobrovoljačkoj ulici. Ukoliko uzmemo u obzir vremensku odrednicu istraživanja, odnosno period od 5. aprila do početka maja 1992. godine, možemo konstatovati da vlada potpuni nesrazmjer glede procesuiranja zločina počinjenih nad građanima Sarajeva u odnosu na procesuiranje za pogibiju svakog pripadnika JNA. Kada kažemo nesrazmjer, pri tomu ne mislimo na nacionalni kriterij, budući da granate nisu birale žrtve prema etničkom i nacionalnom principu, te iz popisa ubijenih koje smo naveli u radu, evidentno je da među ubijenim građanima Sarajeva 2. i 3. maja ima žrtava svih nacionalnosti. Stoga, kada kažemo nesrazmjer, podrazumijevamo da je za pogibiju svakog pripadnika JNA podignuta optužnica ili da su postupci u toku, dok za žrtve oruđa i oružja te iste JNA pravda nije zadovoljena, niti barem u pokušaju. Dakle, prva asocijacija na Dobrovoljačku, koja je u međuvremenu preimenovana u ulicu Hamdije Kreševljakovića, jeste pogibija osam pripadnika JNA, dok se sjećanje na ubijene građane Sarajeva u masakrima u kasnijim fazama opsade, kada je ubijeno 17 građana Sarajeva, potpuno u drugom planu u odnosu na kontekst memorijalizacije navedenog lokaliteta. Također, pitanje granatiranja, snajperskog djelovanja ili stavljanja grada u opsadu, kao ni ubistvo 204 građana Sarajeva u navedenom periodu, uključujući i masovne zločine nad civilima, kao i ubistva djece, nije bilo razmatrano niti jednom optužnicom Tužilaštva Bosne i Hercegovine.

¹⁰⁹ <https://detektor.ba/2022/07/08/tuzilastva-obustavila-vise-od-250-istraga-ratnih-zlocina-sa-a-liste>

¹¹⁰ Joanna Korner, Sutkinja, Procesuiranje ratnih zločina na državnom nivou u Bosni i Hercegovini, 2016; Unapređenje procesuiranja predmeta ratnih zločina na državnom nivou u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o napretku, Sutkinja Joanna Korner CMG QC, British Embassy Sarajevo, OSCE, Mission to Bosnia and Herzegovina, 2020.

Summary

During May 2nd and 3rd, 1992, 37 citizens of Sarajevo lost their lives (32 members of the Territorial Defense and 5 civilians), along with 27 members of the JNA (Yugoslav People's Army). However, controversies surrounding the Dobrovoljacka Street incident completely overshadowed all other tumultuous and highly dynamic events that have permanently marked the history of the city.

We believe that all attempts to isolate and portray the deaths of JNA members during May 2nd and 3rd, without considering the previously described context and chronology of the beginning of the siege of Sarajevo, are fundamentally wrong and ill-intentioned. Some media outlets in Bosnia and Herzegovina, as well as judicial institutions and the prosecution, unwittingly subscribe to these narratives, thereby completely decontextualizing the events on Dobrovoljacka Street. If we take into account the timeline of the investigation, from April 5th to the beginning of May 1992, we can observe a significant disparity in the prosecution of crimes committed against the citizens of Sarajevo compared to the prosecution for the deaths of each JNA member. When we mention disparity, we do not refer to national criteria, as shells did not choose their victims based on ethnic or national principles. From the list of the deceased that we have mentioned in our work, it is evident that among the citizens killed on May 2nd and 3rd in Sarajevo, there were victims of all nationalities.

Therefore, when we speak of disparity, we imply that an indictment has been filed or proceedings are underway for the death of each JNA member, while justice has not been satisfied for the victims of the weaponry and soldiers of the same JNA, or at least there has been no attempt to do so. So, the first association with Dobrovoljacka Street, which has since been renamed Hamdija Kresevljakovic Street, is the death of eight JNA members, while memories of the killed citizens of Sarajevo in the later stages of the siege, where 17 Sarajevo citizens lost their lives, remain in the background compared to the context of memorialization of that location. Additionally, the issues of shelling, sniper activity, or the city being placed under siege, as well as the killing of 204 Sarajevo citizens during the mentioned period, including mass crimes against civilians and children, have not been considered in a single indictment by the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Arhiv Instituta za istraživanje zločina (AIIZ),
 - Izvodi iz matične knjige umrlih 1992.
 - Pokopno društvo *Bakije i Pokop*. 1992.

- Bolnički protokoli Opće bolnice prim. dr. Abdulah Nakaš. (1992: Vojna bolnica);
 - Dokumentacija Instituta za sudsku medicinu, evidencije 1992.
 - Vojne evidencije poginulih boraca u Sarajevu 1992.
 - Dokumentacija Federalnog zavoda za statistiku 1992.
 - Popis porodičnih domaćinstava u Sarajevu 1994.
2. **Sud Bosne i Hercegovine**
- Posebno odjeljenje za ratne zločine, broj: T 20 0 KTRZ 0001145 18 2, Sarajevo, 26.4.2022. godine, Sudu Bosne i Hercegovine, Predmet Tužilaštva BiH protiv Ejupa Ganića i dr, Optužnica.
 - Sud Bosne i Hercegovine, Predmet broj: S1 1K 024139 22 Krž, datum objavljivanja: 18.10.2022. Predmet Tužilaštva Bosne i Hercegovine protiv Dragana Vikića, Jusufa Pušine, Nermina Uzunovića i Mladena Čovčića; Drugostepena presuda.
3. **International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY)**
- IT-04-81, Perišić, Exhibit, D00401, Defence Counsel, Vojska Jugoslavije, „Spisak ubijenih pripadnika JNA 2. i 3. maja 1992. godine u napadu na kolonu 2. Vojne oblasti u Sarajevu“.
 - ICTY, IT-95-5/18-T, Radovan Karadžić.
 - IT-09-92-T, Ratko Mladić.
 - IT-98-29, Stanislav Galić.
 - IT-98-29/I, Dragomir Milošević.
 - IT-02-54-T, Tužitelj vs. Slobodan Milošević.
 - IT-00-39-T, Pred pretresnim vijećem I, 2006, Tužilac protiv Momčila Krajišnika.
 - Dokumentacija Komande 2. Vojne oblasti.
 - Dokumentacija 4. Korpusa JNA.
 - Požari na objektima od posebnog značaja koji su nastali od agresorskih dejstava granatiranjem i dr, Komandant Vatrogasne brigade, Mesud Jusufović.
 - ICTY, IT-00-39-T, Pred pretresnim vijećem I, 2006, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda.
 - MICT-15-96, Stanišić and Simatović, 2D00820, TV SRNA, Intervju Milutina Kukanjca, Moj gost moja istina.
 - ICTY, IT-95-5/18-T, Pred pretresnim vijećem, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Presuda, Tom III, 24.3.2016.
 - UN, ICTY, RR328685, Office of the Prosecutor.

Objavljeni izvori/Published sources:

1. International Committee of Red Cross (ICRC Missing Persons on the Territory of Bosnia and Herzegovina, Fourth edition issued on 30.6.1998;
2. MAG, Iskazi o stradalom licu, Bosanska knjiga mrtvih, Sarajevo, decembar 1997;
3. Joanna Korner, Sutkinja, Procesuiranje ratnih zločina na državnom nivou u Bosni i Hercegovini, 2016; Unapređenje procesuiranja predmeta ratnih zločina na državnom nivou u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o napretku, Sutkinja Joanna Korner CMG QC, British Embassy Sarajevo, OSCE, Mission to Bosnia and Herzegovina, 2020;
4. Zapisnik sa 79. sjednice Predsjedništva RBiH, 27.4.1992; Tomo Šimić, Dokumenti Predsjedništva BiH 1992-1994, 3(7), Zagreb, 2006, 177-178; „Odluka o povlačenju JNA“;
5. UN, CCPR/C/107/D/1917, 1918, 1925/2009 i 1953/2010, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. Komitet za ljudska prava, predstave brojevi: 1917/2009, 1918/2009, 1925/2009 i 1953/2010, Mišljenje usvojeno na 107. sjednici Komiteta (11-28. mart 2013. godine), PREDMET: prisilni nestanci.

Novine/Newspapers:

1. *Oslobođenje*, april-mart 1992, Sarajevo
2. „Sigurna zona Sarajevo: Opsada i ubijanje djece“, *Stav*, 1.3.2017.

Knjige/Books:

1. Arnaut-Haseljić Meldijana, *Politike i prakse prikrivanja zločina. Masovne grobnice na području Sarajeva 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2021.
2. Bahto Hamid, *Sa braniocima Sarajeva i Goražda*, Vijeće Kongresa Bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2008.
3. Čekić Smail, Karavelić Vahid, Ajnadžić Nedžad, Cikotić Selmo, Hodžić Šefko, Smajić Muhamed, Šadinlija Mesud, *Prvi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2017.
4. Čekić Smail, Šestanović Muhamed, Karović Merisa, Mastalić-Košuta Zilha, *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2010.
5. Donia J. R., *Izvodi iz govora u Skupštini Republike srpske, 1991-1996, 17. mart 2008, (Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića)*.
6. Huseinović Avdo, *Bosanski dan „D“ ili „slučaj Dobrovoljačka“*, Udruženje „Pravda“, Sarajevo 2017;
7. Karović-Babić Merisa, *Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2014.
8. Kreševljaković Nihad M. (ur), *Bio je lijep i sunčan dan, 2. maj 1992*, Drugo, dopunjeno izdanje, J. U. MES, Međunarodni teatarski i filmski festival Sarajevo, U.G. Videoarhiv, Sarajevo 2010.
9. Muračević Eset, *Ubijene i nestale žrtve zločina u Vogošći 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2001.
10. Pantelić Željko, *Ničiji vojnici u sarajevskom paklu 1992. godine*, Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica, Banja Luka 2021.
11. Smajić Muhamed, *Naša 101. brigada*, Udruženje 101. brigada, Sarajevo 2014.
12. Šadinlija Mesud, *Za Sarajevo, za Bosnu svoju: od 13. novosarajevske do 111. viteške brdske brigade*, Drugi dio; Drugo dopunjeno izdanje. 2. dopunjeno izd.- Udruženje 1. slavna – viteška brigada, Sarajevo 2020.
13. Telegrafčić Hamdija i dr, *Živi mrtvima*, Nulon marketing, Sarajevo 2001.
14. Tokača Mirsad, *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995 = The Bosnian book of the dead: human losses in Bosnia and Herzegovina 1991-1995*/Mirsad Tokača, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo 2012.

Članci/Articles:

1. Biserko Sonja (ur), Hronologija događaja u: *Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.
2. Karović-Babić Merisa, Sarajevske barikade. Karakazan i mišolovka. Okruženje sa sve četiri strane sveta, u: *Između rata i mira. Sarajevu u prelomnim godinama 20. stoljeća: Zbornik radova*, (ur. Husnija Kamberović), Udruženje za modernu historiju, UMHS, Sarajevo 2020.
3. Nikolić Kosta, Izvori Haškog tribunala o napadu na JNA u Sarajevu 2. i 3. maja 1992. godine, *Tokovi istorije*, Institut za noviju istoriju Srbije, 1/2022, Beograd 2022, 261-290.

4. Šadinlija Mesud, Opsada Sarajeva. Vojno-politički ciljevi opsade Sarajeva, snage agresora i snage odbrane grada, u: *Nastavni materijali za izučavanje opsade Sarajeva i zločina genocida počinjenog u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine u osnovnim i srednjim školama u Kantonu Sarajevo*, Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Sarajevo 2018.

TV emisija/TV Show:

1. TVSA, Sjećate li se Sarajeva, 2. maj 1992.

Internet:

1. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/zelene-beretke-u-bivsoj-dobrovoljackoj-necemo-dozvoliti-da-nas-izjednace-s-agresorom/230503056>.
2. <https://nova.rs/vesti/hronika/tri-decenije-od-zlocina-u-dobrovoljacoj-ulici-i-napada-na-kolonu-jna/>.
3. <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2010-3-page-175.htm>.
4. <https://balkaninsight.com/2011/07/29/jovan-divjak-released-by-austrian-court/>.
5. <https://detektor.ba/2022/07/08/tuzilastva-obustavila-vise-od-250-istraga-ratnih-zlocina-sa-a-liste>.
6. <https://detektor.ba/2023/03/22/zbog-smrti-obustavljen-postupak-protiv-sipcica-za-zlocine-u-sarajevu-11-godina-od-prve-prijave/>.